

ใบความรู้ เรื่อง คติความเชื่อโบราณในวรรณคดีเสภา

เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

ครูชติภัทร จรุงชัยกุลเจริญ

สาขาภาษาไทย รร.มหิดลวิทยานุสรณ์

บทนำ: วรรณคดีเป็นภาพสะท้อนสังคม

เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมกวีเพื่อประพันธ์เสภาเรื่องนี้ขึ้นจากนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อีกทั้งยังทรงพระราชนิพนธ์เองด้วยในบางตอน นอกจากนี้ ยังมีการเพิ่มเติมเรื่องราวเนื้อหาต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาและลีลาวรรณศิลป์ของเสภาเรื่องนี้มีคุณค่าโดดเด่นเป็นอย่างยิ่ง วรรณคดีสโมสรจึงได้ยกย่องให้เป็นยอดแห่งกลอนสุภาพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขุนช้างขุนแผนเล่าถึงชีวิตของสามัญชนในสมัยของสมเด็จพระพันวษา เนื้อเรื่องตอนที่สะเทือนใจที่สุดคือ โศกนาฏกรรมชีวิตของนางวันทอง หญิงสาวชาวบ้านที่ต้องประสบปัญหาการมีคู่ครองสองคนจนมีสำนวนเรียกกันว่า “วันทองสองใจ” เรื่องราวส่วนท้ายของตอน ขุนช้างถวายฎีกา ได้แสดงความรู้สึกรักนึกคิดของกวีที่มีต่อจุดจบของนางวันทอง ความว่า

“นางวันทองรับพระราชโองการ ให้บันดาลบังจิตหากคิดไม่
อกุศลคลมัวให้ชั่วใจ ด้วยสิ้นในอายุที่เกิดมา”

จะเห็นได้ว่า นอกจากเหตุผลเกี่ยวกับความรักความผูกพันและความประหม่าของนางวันทองในสถานการณ์ที่อยู่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระพันวษาแล้ว กวียังได้อ้างถึง “อกุศลคลมัวให้ชั่วใจ” คือผลกรรมที่ไม่ดี และความเชื่อที่ว่านางวันทองคงสิ้นอายุขัยแต่เพียงเท่านั้น จากตัวอย่างข้างต้นผู้เขียนเห็นว่า วรรณคดีมิใช่แต่จะเป็นเรื่องราวบันเทิงใจเท่านั้น วรรณคดียังสามารถสะท้อนความคิดความเชื่อของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดีเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีเป็นเครื่องบันทึกประวัติศาสตร์ความคิดและภูมิปัญญาของสังคมนั่นเอง ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา นี้ ปรากฏคติความเชื่อโบราณที่น่าสนใจหลายเรื่อง คติความเชื่อเหล่านั้นสัมพันธ์กับตอนอื่นๆ ในเสภาเรื่องนี้ และวรรณคดีเรื่องอื่นๆ

คติความเชื่อโบราณที่น่าสนใจในขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องนิमित และไสยศาสตร์โบราณ ความเชื่อเรื่องนิमित หมายถึง ความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุจากปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ประสบ ส่วนไสยศาสตร์โบราณ หมายถึง วิชาการความรู้เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถาทิ้งปวง

“ครั้นเวลาตีกำตัดสังข์เจียบ	ใบไม้แห้งแกร่งกรึบระรุ่มร้อน
พระพายโผยเสาวรสขจร	พระจันทร์แจ่มแจ้งกระจ่างดวง
คุณว่าเราเสียงสำเนียงก้อง	ระฆังฆ้องขานแข่งในวังหลวง
วันทองน้อยนอนสนิททรง	จิตง่วงระงับสู่ภวังค์
ฝันว่าพลัดไปในไพรเถื่อน	เดือนเพ็ญไม่รู้ที่จะกลับหลัง
ลดเลี้ยวเที่ยวหลงในคองรัง	ยังมีพยัคฆ์ร้ายมาราวี
ทั้งสองมองหมอบอยู่ริมทาง	พอนางคั่นป่ามาถึงที่
โคดตะครุบคาบคั่นในทันที	แล้วฉุดคร่าพรีไปในไพร”

นางวันทองฝันว่าตนหลงเข้าไปในป่าและถูกเสือตะครุบ ตำราการทำนายฝันได้กล่าวถึงเรื่องเสือกัดไว้ว่า เจ้าของฝันจะมีศัตรูมุ่งร้ายพยาบาท คำทำนายนี้อาจไม่ตรงกับเหตุการณ์ของเรื่องนักแต่ก็แสดงให้เห็นถึงนิมิตที่เป็นเรื่องไม่ดีเช่นกัน เมื่อนางตื่นขึ้นได้เล่าความฝันให้แก่ขุนแผนได้รู้ การทำนายฝันและการแก้ฝันถือเป็นการคิดความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องฝันที่สำคัญเพราะอาจจะช่วยให้ฝันร้ายกลายเป็นดีได้ การเล่าความฝันถือเป็นการแก้ฝันอย่างหนึ่ง โดยให้เล่ากับน้ำในขันน้ำ เมื่อเสร็จให้เทน้ำทิ้ง

คติความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตที่เกิดจากสัตว์

เมื่อนางวันทองตื่นจากฝันร้ายแล้ว ยังพบกับนิมิตที่เกิดจากสัตว์ในห้องนอนอีก ยิ่งเป็นการย้ำเตือนลางร้ายให้มากขึ้น

“ใต้เตียงเสียงหนูก็กุกกก	แมงมุมท่อมอกที่ริมฝา
ยิ่งหวาดหวั่นพรั่นตัวกลัวมรณา	คังวิญญานางจะพรากไปจากกาย”

นิมิตเรื่อง แมงมุมท่อมอก หรือ แมงมุมต็อก เป็นนิมิตที่น่าสนใจมาก นิมิตนี้เป็นความเชื่อของคนไทยภาคกลาง ถือว่าเป็นลางหรือสิ่งบอกเหตุลักษณะหนึ่ง มักเป็นเหตุร้ายมากกว่าเหตุดี แมงมุมเป็นแมงมุมชนิดหนึ่งตัวใหญ่และยาวกว่าแมงมุมจับแมลงวัน แมงมุมชนิดนี้ใช้อกของมันตอกลงบนพื้นเกิดเสียงพอได้ยินและสังเกตได้ นิมิตนี้ปรากฏตำราคือ ตำราแมงมุมตอก สำหรับตีความนิมิต หากแมงมุมตอกในเรือนจะเกิดพลัดพราก ข้าทาสหนี ของหายแต่ได้คืน หากตอกในที่นอนจะถึงแก่ชีวิต เกิดความทุกข์ทรมาน บาดเจ็บ เป็นต้น ในตอนนี้นางวันทองเห็นนิมิตแมงมุมตอกที่ริมฝา ทำให้นางกลัวว่าตนจะถึงฆาต นอกจากจะพบในตอนดังกล่าวแล้ว ตอนต้นของเสภาเรื่องนี้ได้แสดงนิมิตแมงมุมตอกเช่นกัน ในตอนที่ขุนไกรบิดาของพลายแก้ว (ขุนแผน) ชะตาใกล้ถึงฆาต

“ครานั้นขุนไกรใจหาญ	รับหมายแล้วอ่านหาข่าวไม่
สั่งนายหมวดพลันทันใด	จงเที่ยวติดตามไพร่ให้รับมา
สั่งเสร็จพอเวลาเข้าได้ไฟ	ขุนไกรก็เข้าในเคหา
กับนางทองประศรีภริยา	ทั้งตราพลายแก้วแววไว
ให้มีลาภสินนั้นสนั่นอึ้ง	แมงมุมตอกฝั่งหาหยุดไม่
สยดสยองพองขนทุกคนไป	เย็นยะเยือกจับใจไปทุกยาม”

จะเห็นได้ว่า นิमितต่างๆ อาจมีทั้งที่เกิดแก่ตัวเองและสภาพแวดล้อมรอบตัว การแสดงนิมิตบอกเหตุเหล่านี้ตอกย้ำให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยสมัยก่อนที่ผูกพันกับลางบอกเหตุ ซึ่งอาจเป็นเพราะความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถอธิบายชะตากรรมของบุคคลได้ ความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นว่ามีอำนาจบันดาลชีวิตของตนช่วยอธิบายให้ผู้คนตั้งอยู่ในความไม่ประมาทคอยระมัดระวังตนและทำความดี ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ผู้คนตั้งต้นทำใจกับความไม่แน่นอนของชีวิตไปด้วยเช่นกัน

ไสยศาสตร์: หลักวิชาแห่งคาถาเวทมนตร์

ในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ยังปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ด้วย ไสยศาสตร์ หมายถึง ตำราหรือวิชาทางไสยเป็นของลัทธิอันเนื่องด้วยเวทมนตร์คาถาซึ่งเชื่อว่ามาจากพรหมณ์ การเข้าขนะหรือมีอำนาจเหนือผู้อื่นได้นั้น อาจมาจากคนคนนั้นเป็นผู้รู้ไสยศาสตร์ สามารถใช้คาถาเวทมนตร์บังคับควบคุมสิ่งต่างๆ ได้ ในช่วงต้นของตอน ขุนช้างถวายฎีกา เราจะเห็นความรู้และอำนาจของไสยศาสตร์ที่พระหมื่นไวยใช้ในตอนขึ้นเรือนขุนช้างความว่า

“คะเนนัย่ย้ายมได้สามครา	ดูเวลาปลอดห่วงทักทิน
ฟ้าขาวดาวเด่นดวงสว่าง	จันทร์กระจ่างทรงกลมดนมเมสลิน
จึงเช่นเหล่าข้าวปลาให้พรายกิน	เสกขมื่นว่านยาเข้าทาดัว
ลงยันต์ราชะเอาปะออก	หยิบยกมงคลขึ้นใส่หัว
เป่ามนตร์เบื่องบนช่อม้ว	พรายยั่วชวนใจให้ไคลคลา”

จะเห็นได้ว่าพระหมื่นไวยมีความรู้เรื่องฤกษ์ยาม พิธีกรรม เวทมนตร์ และวัตถุพิธีไสยเป็นอย่างดี การขึ้นเรือนของผู้อื่นจำเป็นต้องล้างอาถรรพณ์ของเรือนให้ได้ก่อน เพื่อไม่ให้มีศัตรูมาขวางทางได้ พระหมื่นไวยใช้ผีพรายเป็นตัวช่วยทำลายอาถรรพณ์ทั้งหลาย เริ่มจากการคำนวณเวลาที่เหมาะ นำสิ่งของเช่น ไหว้ผีพรายได้แก่ เหล้าและอาหาร แล้วพระหมื่นไวยใช้วัตถุพิธีไสยได้แก่ ขมื่น ว่านยา ยันต์ราชะ และมงคล สำคัญที่สุดคือ การท่องมนตร์เพื่อให้ตนสามารถควบคุมผีพรายได้

การใช้ผีพรายเป็นตัวช่วยในการอำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มีอำนาจสิ่งนั้น พบในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ อีก ตัวอย่างเรื่อง ลิลิตพระลอ ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอหลงพระเพื่อนพระแพง การทำเสน่ห์กับบุคคลที่เป็นใหญ่อย่างพระลอนั้นจำเป็นจะต้องจัดการกับบรรดาผีบ้านผีเมืองซึ่งดูแลปกป้องเมืองของพระลอเสียก่อน

“ปู้ราฟิ่งถึงเทพดา หากันมาแต่ป่า มาแต่ท่าแต่น้ำ มาแต่ถ้ำคูหา ทุกทิศมานั่งเฝ้า
พระปู่เจ้าทุกตำบล ตนบริวารทุกหมู่ ตรวจตราอยู่ทุกแห่ง ปู่แต่งพระพนัสบดี ศรีพรหม
รักษย์ยักษ์กุมาร บริวารภูตปีศาจ คาเคียรดาชมทิมมา นายคนแลคน ตนเทพยผู้ห้าวท้าวผู้
หาญ เรื่องฤทธิ์ชาญเหลือหลาย ตั้งเป็นนายเปนมุล ตัวขุนให้จีซ้าง บ้างจีเสื่อจีสีห์ (...)
เทียบพลตีเสร็จสรรพ ปู่ก็บังคับทุกประการ จึงบอกสารอันจะใช้ ให้ทั้งยามนตร์ดล บอก
ทั้งกลอันจะทำ ให้ย่ำยาเขาเผือก มนตราเหือดหายศักดิ์ ให้อารักษ์เขาหนี ผีเขาแพ้แล้วไล่
ก็จะใช้สลาเทียร เคียวเวหาไปสู้ เชิญพระภูธรท้าว ชักมาสู่สองหย้า อย่ายล้าคำกู สิ่งนี้ฯ”

จะเห็นได้ว่า ปู่เจ้าสมิงพรายเกณฑ์กองทัพผีไปจัดการผีเมืองของพระลอ ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับการทำลายผีบ้านผีเรือนของขุนช้าง เพื่อให้พระหมื่นไวยเข้าเรือนได้สะดวกเช่นกัน

เวทมนตร์ของพระหมื่นไวยนั้นมีหลายประเภทด้วยกัน ได้แก่ เวทมนตร์ในการเรียกผีพราย เวทมนตร์สะกดอาถรรพณ์ เวทมนตร์สะกดให้ผู้อื่นตื่นหรือหลับ ส่วนขุนแผนก็ได้ใช้เวทมนตร์มหาเสน่ห์ทำให้คนรักคนหลงให้แก่นางวันทอง

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ วัตถุประสงค์ใฝ่ใจได้แก่ ยันต์ การทำยันต์นั้นเป็นศาสตร์ในวิชาไสยศาสตร์ซึ่งมนุษย์ได้ศึกษาและเรียนรู้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ยันต์ที่แพร่หลาย ได้แก่ ยันต์สามมุมหรือยันต์สาม เป็นรูปสามเหลี่ยม เช่น ยันต์ใบพัด ยันต์ชายธง ยันต์สี่มุมหรือยันต์สี่ เป็นรูปสี่เหลี่ยม เช่น ยันต์พระพุทธรูป ยันต์ห้ามุมหรือยันต์ห้า เป็นรูปห้ามุม เช่น ยันต์แกล้วกลาด ยันต์กลมหรือยันต์ดวง เป็นรูปวงกลม เช่น ยันต์พระบารมีสิบทิศ ยันต์ภาพ เช่น ยันต์หนุมาน ยันต์องค์พระ เป็นต้น

การทำยันต์หรือการลงยันต์ต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญเริ่มต้นจากการเตรียมวัสดุที่ดี วันและฤกษ์ดี จัดเครื่องสักการบูชา เมื่อลงเลขยันต์จะใช้อักษรขอม ภาษาบาลี ถือเป็นอักษรและภาษาขลัง จะต้องบริกรรมคาถาตามแต่ชนิดของยันต์ เช่น ยันต์สาม ท่องว่า “ตรีนิยันตัง สันตัง วิกริงคะเรฯ” จากนั้นปลุกเสกด้วยคาถาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คาถาพระเจ้า ๕ พระองค์ คาถาพระเจ้า ๑๖ พระองค์ และคาถาพระเจ้า ๒๘ พระองค์

นอกจากยันต์แล้ว ยังมีวัตถุไสยอื่นๆ อีก เช่น มงคล ลักษณะเป็นวงด้ายสวมศีรษะเพื่อความเป็ยสิริมงคล ว่านยา เป็นพืชเชื่อกันว่าจะให้อยู่ยงคงกระพันและเป็นสิริมงคล น้ำมันพราย เป็นน้ำมันที่ได้จากการลนปลายคางศพหญิงที่ตายทั้งกลมมีอำนาจทำให้คนหลงรัก น้ำมันจันทน์ และ จวงจันทน์ เป็นน้ำมันและ

เครื่องหอมสกัดจากไม้จันทน์ปลูกเสกแล้วเกิดมงคล *ผงอิทธิเจ* เป็นผงดินสอพองนำมาผัดหน้าสำหรับเป็นเสน่ห์ให้คนรัก

บทสรุป: บทบาทของคติความเชื่อกับการวิเคราะห์วรรณคดี

เมื่ออ่านวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอม ขุนช้างถวายฎีกา จะพบคติความเชื่อโบราณของคนไทย 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ คติความเชื่อเกี่ยวกับนิมิต ประกอบด้วยความฝันและสัตว์บอกเหตุ และคติความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ซึ่งเน้นการใช้เวทมนตร์เพื่อเอื้อประโยชน์ต่างๆ แก่ผู้ใช้ไสยศาสตร์นั้น คติความเชื่อเหล่านี้มิได้สะท้อนผ่านตอน ขุนช้างถวายฎีกา แต่เพียงตอนเดียว หากยังปรากฏในตอนอื่นๆ ของวรรณคดีเรื่องเดียวกัน และปรากฏคติความเชื่อที่คล้ายกันในวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น ลิลิตพระลอ ดังนั้น นับได้ว่าวรรณคดีเป็นภาพสะท้อนของสังคมในเรื่องความคิดความเชื่อได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ผู้เขียนเห็นว่าหากสังเกตบทบาทของคติความเชื่อที่ปรากฏในวรรณคดีก็จะช่วยให้วิเคราะห์วรรณคดีได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีกด้วย

เมื่อพิจารณาคติความเชื่อประกอบการวิเคราะห์วรรณคดีเราจะเห็นได้เป็น 2 ประการตามประเภทของคติความเชื่อ

ประการแรก คติความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตช่วยให้เราเข้าใจวิถีคิดและการใช้เหตุผลของคนสมัยก่อน เราสามารถทำนายจุดจบของนางวันทองได้จากนิมิตฝันของขุนช้างและนางวันทอง แรงแบบศาลจาก “*อภุสคคณว์ให้ชั่วใจ*” ทำให้นางวันทองต้องเผชิญกับความตาย นิมิตต่างๆ เป็นกลวิธีที่ช่วยเน้นให้เห็นว่า นางวันทองต้องตายตามกรรมหรือตามอายุขัยที่สิ้นไป เมื่อพิจารณาเรื่องราวช่วงชีวิตสุดท้ายของนางวันทองอีกครั้ง เราอาจมีคำถามที่น่าสนใจว่า นางวันทองต้องโทษประหารด้วยแรงแบบศาลกรรมเก่า นิมิต และอายุขัย หรือนางวันทองต้องโทษประหารจากการกระทำของตนเองหรือการกระทำของตัวละครอื่น กันแน่ อย่างไรก็ตาม ข้อคิดสำคัญที่ได้จากการใช้คติความเชื่อเกี่ยวกับนิมิตในวรรณคดีก็คือ ตัวละครทุกตัวยังคงประมาทกับชีวิตนำมาซึ่งจุดจบที่เป็นโศกนาฏกรรม หากตัวละครประสพกับนิมิตร้ายต่างๆ แล้วตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทก็อาจจะช่วยให้ตนรอดพ้นจากอันตรายได้

ประการที่สอง คติความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ช่วยให้เราเห็นข้อคิดสำคัญ 2 ข้อ ข้อแรก แม้ตัวละครจะมีอิทธิฤทธิ์ในทางไสยศาสตร์มากเพียงใด เมื่อจะต้องประสพพบเจอจุดจบอันแสนเศร้า ตนเองก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ ข้อสอง การใช้ไสยศาสตร์เป็นสิ่งฉาบฉวยอำนวยความสะดวกได้เพียงสั้นๆ จะเห็นได้ว่า พระหมื่นไวยได้อยู่กับมารดาของตนไม่กี่วัน นางวันทองก็ต้องโทษประหาร และพระหมื่นไวยก็ช่วยมารดาไว้ไม่ได้ หากเราดำเนินชีวิตด้วยสติและความสุจริตไม่หวังพึ่งไสยศาสตร์เป็น “ทางลัด” เราก็อาจมีชีวิตที่มีความสุขอย่างยั่งยืน

วรรณคดีเป็นทั้งสิ่งสร้างความบันเทิงเร้าใจ เป็นสิ่งสะท้อนสังคม และเป็นบทเรียนสอนใจ หากผู้อ่านพยายามเข้าใจและคิดวิเคราะห์เรื่องราวต่างๆ ก็จะเห็นว่า วรรณคดีมีคุณค่าแก่ตัวผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน นี้เป็นตัวอย่างวรรณคดีเพชรน้ำงามที่มีคุณค่ายิ่งแก่ผู้อ่านตลอดจนสังคมส่วนรวม

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. ลิลิตพระลอ. พระนคร: บรรณาการ, ๒๕๑๔.

ขุนช้าง ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

ราชบัณฑิตสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๘. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.